

NÍ HUALACH DO DHUINE AN LÉANN: MEITHLEACHA POBAIL I NGORT NA GAELIGE

ÚNA BHREATHNACH, CIARÁN MAC MURCHAIDH, GEARÓID Ó
CLEIRÍN, BRIAN Ó RAGHALLAIGH

Sa pháipéar seo, tugtar léargas ar an obair atá déanta ag meithleacha pobail dúchas.ie agus logainm.ie, dhá thionscadal ina bhfuil gnáthbhaill den phobal rannpháirteach i dtaighde béaloídis agus logainmníochta i bpáirt le taighdeoirí ó Ollscoil Chathair Bhaile Átha Cliath (DCU), Coláiste na hOllscoile, Baile Átha Cliath (UCD) agus an Brainse Logainmneacha sa Roinn Cultúir, Oidhreacht agus Gaeltachta (BL). Pléitear an sluafoinsíú mar choincheap i dtosach báire agus luaitear roinnt samplaí a léiríonn na buntáistí a bhaineann leis mar chur chuige i réimse na ndaonnachtaí. Breathnaítear chun cinn ar dheiseanna eile le teacht i dtír ar an gcineál eolais is minic a bhíonn ag an bpobal, e.g. eolas i dtaca le sloinnté Gaelige nó an tírdhreach áitiúil, etc.

An sluafoinsíú nó an saoránach mar eolai

Is téarma measartha nua é ‘sluafoinsíú’ atá tar éis teacht i dtreis go mór sa saol acadúil le deich mbliana anuas. Níl an coincheap féin – duine, eagraíocht, gnólacht nó institiúid a bheith ag teacht i dtír ar an bpobal chun sprioc áirithe a bhaint amach – chomh nua céanna, ar ndóigh. Áirítear an *Oxford English Dictionary* (OED) ar cheann de na chéad tionscadail a bhain leas as múnla sluafoinsithe. Faoin gClár Léitheoireachta, a bunaíodh in 1857, iarradh ar léitheoirí deonacha sleachta athfriotail a léirigh ceartúsáid focal áirithe Béarla a sheoladh isteach chuig lucht an fhoclóra.¹ Sampla luath eile den sluafoinsíú, níos gaire don bhailte, ba ea Scéim na Scol, a réachtáil Coimisiún Béaloideasa

¹ Féach <https://public.oed.com/history/reading-programme/#learning-to-read>.

Éiream sna 1930idí, inar iarradh ar na mílte gasúr scoile scéalta béaloídis a bhailiú óna lucht aitheantais. Cé nach obair dheonach a bhí ann go huile is go hiomlán, sa mhéid is gur bhain sé le clár oibre na scoileanna, bhíothas ag brath ar eolas agus ar dhea-thoil ghaolta agus chomharsana na leanaí chun an t-ábhar a chur ar fáil.

Baineann an difear is mó idir coincheap an tsluafoinsithe sa lá atá inniu ann agus leithéidí OED agus Scéim na Scol le cúrsaí teicneolaíochta. Glactar leis anois go mbíonn tionscadail sluafoinsithe á réachtáil ar líne agus is iondúil go mbíonn suíomh idirlín nó combéadan gréasáin ag gach tionscadal nó feachtas chun úsáideoirí a mhealladh, a chur faoi oiliúint, agus a riar. Tá sé sin le tuiscint ón sainmhíniú a thugann OED ar ‘crowdsourcing’:

The practice of obtaining information or services by soliciting input from a large number of people, typically via the Internet and often without offering compensation.²

Molann Estellés-Arolas agus González-Ladrón-de-Guevara (2012) sainmhíniú i bhfad níos cuimsithí, áfach:

Crowdsourcing is a type of participative online activity in which an individual, an institution, a non-profit organization, or company proposes to a group of individuals of varying knowledge, heterogeneity, and number, via a flexible open call, the voluntary undertaking of a task. The undertaking of the task, of variable complexity and modularity, and in which the crowd should participate bringing their work, money, knowledge and/or experience, always entails mutual benefit. The user will receive the satisfaction of a given type of need, be it economic, social recognition, self-esteem, or the development of individual skills, while the crowdsourcer will obtain and utilize to their advantage what the user has brought to the venture, whose form will depend on

² Féach OED Online, s.v. *crowdsourcing*. Ar fáil ag: <https://www.oed.com/view/Entry/376403?rskey=4YoMei&result=2&isAdvanc ed=false> [ceadaithe 27 Eanáir, 2020].

the type of activity undertaken. (Estellés-Arolas agus González-Ladrón-de-Guevara 2012)

Téarma eile atá in úsáid go forleathan chun tagairt a dhéanamh do thionscadail ina gcuireann baill den phobal saineolas ar fáil chun sprioc áirithe taighde a bhaint amach is ea ‘eolaíocht saoránach’. Tá ciall an choincheapa seo níos cúinge ná coincheap an tsluafoinnsithe agus tagraíonn sé go hiondúil do thionscadail acadúla ina n-iartrar ar an slua sonraí eolaíochta áirithe a chur ar fáil ar bhonn rialta. Tá an t-idirdhealú seo soiléir ó shainmhíniú OED ar ‘citizen science’ a luann ‘scientific work’ go sonrach:

Scientific work undertaken by members of the general public, often in collaboration with or under the direction of professional scientists and scientific institutions.³

Sampla maith de thionscadal den sórt sin is ea an tIonad Náisiúnta le Sonraí Bithéagsúlachta,⁴ atá á mhaoiniú ag an gComhairle Oidhreachta i bpáirt leis an Roinn Cultúir, Oidhreachta agus Gaeltachta, faoina dtuairiscíonn breis agus 3,000 ball deonach nuair a fhaigheann siad radharc ar speicis éagsúla de chuid na hÉireann.

Tá sé de bhuntaiste ag an sluafoinnsiú, ó thaobh an taighdeora de, gur féidir go leor oibre a dhéanamh ar chostas íseal agus go n-ardaítear próifíl an taighde féin trí rannpháirtíocht an phobail sa togra a mhéadú. Maidir leis na rannpháirtithe, is féidir leo siúd scíleanna nua a shealbhú, agus bíonn sásamh le baint as páirt a ghlacadh i dtionscadal taighde. Tá dúshlán ann chomh maith, áfach. Ní mór don taighdeoir an slua ceart a aimsiú agus ní mór bheith cinnte go bhfuil an tasc indéanta agus na scíleanna cuí ag an slua sin. Gan dabht, tá neart tascanna ann nach mbeadh

³ Féach OED Online, s.v. *citizen*. Ar fáil ag: <https://www.oed.com/view/Entry/33513?redirectedFrom=citizen+science> [ceadaithe 6 Nollaig 2019].

⁴ Féach <https://www.biodiversityireland.ie/> [ceadaithe 6 Nollaig 2019].

oiriúnach do chur chuige sluafoinnsithe toisc iad a bheith rótheicniúil nó an líon daoine a mbeadh an t-eolas nó na scíleanna cuí acu a bheith róthearc. Bíonn ualach riaracháin i gceist agus teastaíonn tacaíocht agus ceannaireacht ó na rannpháirtithe. Ní obair saor in aisce ná saor ó dhua atá i gceist, dá bhri sin. Ní mór, chomh maith, aghaidh a thabhairt go cúramach ar cheisteanna cóipchirt agus cosanta sonraí (Franzoni agus Sauerermann 2014).

Is *Transcribe Bentham*⁵ an tionscadal is mó a chuir ar shúile fhoireann Gaois⁶ na féidearthachtaí a bhain leis an sluafoinnsiú i dtaca le tras-scriobh lámhscríbhinní. Cuirteadh spéis go háirithe sna ceachtanna a bhí foghlamtha ag foireann an tionscadail sin maidir le (i) cineál agus nósanna na dtras-scriobhaithe, (ii) caighdeán na hoibre deonai (a bhí an-ard), agus (iii) luach ar airgead a leithéid de thionscadal (Causser agus Terras 2014; féach freisin Causser *et al.* 2018). I dtaca le réimse na logainmníochta, tá scagadh cuimsitheach déanta ag Perdana agus Ostermann (2018) ar thionscadail taighde a bhaineann leas as an sluafoinnsiú chun logainmneacha agus sonraí geografacha eile a bhailiú ón bpobal.

An sluafoinnsiú i gcomhthéacs na hÉireann

Maítear gurbh é *Letters 1916–1923*⁷ a tionscnaíodh in Ollscoil Mhá Nuad in 2013 an chéad tionscadal rannpháirtíochta daonnachtaí digiteacha in Éirinn. Bailiúchán digiteach atá i gceist de litreacha ón tréimhse chorráitheach úd i stair na hÉireann atá i seilbh institiúidí éagsúla agus saoránaigh ar fud na hÉireann agus thar lear. Iartrar ar bhail den phobal litreacha a chur ar fáil nó a thras-scriobh. Ní tionscadal é a bhaineann le cúrsaí Gaeilge go háirithe (i mí Feabhra 2020, ní raibh ach 14 litir Ghaeilge ar fáil le tras-scriobh ach 2,941 i mBéarla).

⁵ Féach <https://blogs.ucl.ac.uk/transcribe-bentham/> [ceadaithe 6 Nollaig 2019].

⁶ Is grúpa taighde é Gaois in Fiontar & Scoil na Gaeilge i nDamh na nDaonnachtaí agus na nEolaíochtaí Sóisialta, Ollscoil Chathair Bhaile Átha Cliath, a bhfuil léachtóirí, taighdeoirí agus mic léinn iarchéime páirteach ann.

⁷ Féach <http://letters1916.maynoothuniversity.ie/> [ceadaithe 6 Nollaig 2019].

Déanann Ryan *et al.* (2018) cur síos ar thionscadal sluafoinsithe a réachtáladh i Roinn na Tíreolaíochta, Ollscoil Mhá Nuad, le mic léinn a chur ag tras-scriobh seantaifid aimsire. Aithníonn na húdair na buntáistí a bhaineann le mic léinn a chur ag obair ar ‘fhíorthionscadail’:

Students represent a pool of interested, qualified and instructor-guided talent that could, if harnessed, significantly accelerate progress in historical data rescue (Ryan *et al.* 2018: 1757).

Déantar cur síos ar an tasc inar thras-scriobh mic léinn i mbliain na céime sonraí frasaíochta as seancháipéisí. Bhíothas an-sásta le torthaí agus le caighdeán na hoibre sin agus cuireadh na sonraí ar fáil do Met Éireann mar acmhainn taighde clíomeolaíochta.

Sampla as Nua-Eabhrac a bhaineann leis an nGaeilge é *Irish Speakers and the Empire City*.⁸ Tionscadal de chuid an Glucksman Ireland House a bhí i gceist. Iarradh ar dhaoine an daonáireamh ó 1910 a chuardach chun oibriú amach cé a labhair Gaeilge i Nua-Eabhrac an uair sin.

Cé nach slua atá i gceist, ní miste obair an Ríomhacadaimh a lua anseo, freisin, meitheal bheag a dhéanann obair dheonach ar líne ar son na Gaeilge. Grúpa é seo atá ag díriú ar logánú bogearraí amhail Gmail agus WhatsApp chomh maith le táirgí foinse oscailte. Tá os cionn 1.35 milliún focal aistriithe ag aon bhall déag go dáta.⁹

Sampla a bhaineann le logainmíocht na hÉireann is ea Mountain Views,¹⁰ a bhailíonn ainmneacha agus sonraí mullai sliabhraonta ó phobal siúlóirí agus sléibhteoirí.

Ba léir do thaighdeoirí Gaois gurbh fhiú cur chuige an tsluafoinsithe a thriail i gcomhthéacs na Gaeilge agus is uaidh

⁸ Féach <https://www.nyuirish.net/irishlanguagehistory/> [ceadaithe 6 Nollaig 2019].

⁹ <https://riomhacadamh.wordpress.com> [ceadaithe 6 Nollaig 2019] agus [comhfhreagrás pearsanta](https://mountainviews.ie).

¹⁰ Féach <https://mountainviews.ie> [ceadaithe 6 Nollaig 2019].

sin a tháinig an chéad sampla a phléitear thíos, Meitheal Dúchas.ie.

Meitheal Dúchas.ie: forbairt an choincheapa

Is é Dúchas tionscadal digitithe Chnuasach Bhéaloideas Éireann (CBÉ), atá á fhorbairt ag foireann Gaois i gcompháirt le CBÉ ó 2012 i leith. Cuimsíonn sé leagan digitithe agus innéacsaithe de Bhailiúchán na Scol, ábhar as an bPríomhbhailiúchán Lámhscríbhinní agus an Bailiúchán Grianghraf.

Tugadh faoin bpleanáil do Mheitheal Dúchas.ie go luath in 2014 agus an grúpa taighde faoi anáil thionscadal *Transcribe Bentham*, mar a luadh thuas. Aithníodh go raibh gá le cuardach iántéacs ar ábhar Bhailiúchán na Scol, rud a chuirfeadh ar chumas úsáideoirí Dúchas taighde i bhfad níos éifeachtaí agus níos cuimsithí a dhéanamh ar ábhar na scéalta. An deacracht a bhain leis an sprioc sin ná an téacs a aistriú ó na híomhánna scanta de na bun-chóipeabhair go dtí formáid inchoardaithe téacs. Cé go bhféadfaí tabhairt faoi thasc mar seo trí leas a bhaint as aithint optúil carachtar (OCR), níor measadh go mbeadh an toradh sách cruinn mar gheall ar mhianach an ábhair: meascán teangacha, an dá chló (rómhánach agus gaelach), litriú Gaeilge réamhchaighdeánach agus ilghnéitheacht na peannaireachta. Dá bhri sin, ní raibh de rogha fágtha ach tabhairt faoi na scéalta a thras-scriobh ceann ar cheann, tasc a bheadh i bhfad róchosasach dá mbeadh foireann le fostú chun tabhairt faoi ach a d’fheilfeadh go seoigh do phobal deonach sluafoinsithe.

Bhí an Roinn Ealaíon, Oidhreachta agus Gaeltachta sásta maoiniú bliana a chur ar fáil chun an fothionscadal nua a fhorbairt, le go bhféadfaí ábhar Gaeilge ó Bhailiúchán na Scol a chur á thras-scriobh (cuireadh an Béarla ar fáil ina dhiaidh sin). Ní rabhtas cinnte in aon chor go n-éireodh leis ach braitheadh gur bhealach é le tionscadal Dúchas a phoiblíú i gcéin agus i gcóngar, go háirithe mar acmhainn oideachais. Measadh go ndéanfaí 8–10,000 leathanach a thras-scriobh in imeacht bliana ach go

mbeadh ar eagarthóirí de chuid an tionscadail am a chaitheamh ag tras-scríobh, chomh maith, leis an sprioc sin a bhaint amach.

Forbraíodh an comhéadan tras-scríofa go himhéanach bunaithe ar a raibh le foghlaim ó thionscadail eile. Tuigeadh go mbeadh gá le comhéadan an-simplí le fíorbheagán treoracha. Is éard atá i gceist le Meitheal Dúchas.ie go bunúsach ná bosca téacs taobh leis an íomhá den lámhscríbhinn inar féidir an téacs a chóipeáil isteach móide cnaipe chun an toradh a shábháil. Tá teoracha bunúsacha ar fáil ar an leathanach baile.

Seoladh an Mheitheal go hoifigiúil i mí Aibreáin 2015. Caitheadh cuid mhaith dua, an chéad bhliain sin, le poiblíocht faoin tionscadal. Scríobhadh blagmhíreanna rialta agus cuireadh ábhar ar na meáin shóisialta chun an tionscadal a phoiblíú agus chun na rannpháirtithe a ghriósú. Fuarthas poiblíocht luachmhar sna meáin Ghaeilge agus le hagallamh a rinne Anna Bale ó CBÉ ar an *History Show* ar RTÉ Raidió 1. Scaipeadh an scéal ag comhdhálacha (Léachtaí Cholm Cille XLVI agus Daonscoil na Mumhan) agus deardadh póstaer agus bróisiúir. Foilsíodh alt faoin Meitheal i nuachtlitr Gaelscoileanna agus dáileadh bileoga eolais ag an Tionól Teagaisc. Foilsíodh fógra in *Books Ireland* agus cláraíodh an Mheitheal le bunachar sonraí Volunteer Ireland.

Torthaí

Agus an tionscadal cúig bliana ar an bhfód ó mhí Aibreáin 2020, ní miste súil a chaitheamh ar na torthaí a bhaineann leis go dtí seo. (Bhí na sonraí ceart ar an 1 Eanáir 2020.) Tá 5,507 ball sa Mheitheal, agus líon ard (nach féidir a mheas go beacht) úsáideoirí rialta anaitníde. Tá 231,942 leathanach tras-scríofa ag na bail sin agus 36,202 (15%) de sin i nGaeilge. Tugadh faoi deara (agus tagann sé seo le taithí tionscadal comhchosúil eile) go bhfuil líon beag ‘sár-bhall’ sa Mheitheal a bhfuil an-chuid den ábhar tras-scríofa acu. An té is mó obair, tá 24,729 leathanach tras-scríofa aige agus tá 83,756 leathanach nó 36% den iomlán tras-scríofa ag deichniúr sár-bhall.

Ní bhíonn teagmháil rialta ag foireann an tionscadail leis na bail seachas má thagann siad chugainn le fiosrúchán nó ceartúchán. Is deacair, mar sin de, an spreagadh atá acu le tabhairt faoin tras-scríobh a mheas go beacht. Léiríú ar a mbíonn i gceist ina meon siúd, mar sin féin, is ea an méid a scríobh ball amháin den Mheitheal sa sliocht seo thíos in 2015:

Tá sé tábhachtach go mbeadh fáil ar na rudaí seo ag daoine b'fhéidir a mbíonn dua acu an tseanscríbhinn Ghaeilge a léamh dóibh féin. Tá daoine ann a dúirt liomsa nach léann siad na seanseálta ná na seanleabhartha mar gheall ar an seanchló gaelach nár múineadh dóibh ar scoil. Dá bharr sin is mór an rud é an t-athscríobh digiteach seo a bheith ar fáil. (Gaois.ie 2015)

Samplaí úsáide

Díríodh roinnt mhaith iarrachtaí poiblíochta ar earnáil an ardoideachais in Éirinn agus thar lear.¹¹ Luadh gur féidir an Mheitheal a úsáid mar áis teagaisc do rang a bheadh ag díriú ar chúrsaí béaloídis, cúrsaí staire, ar léamh lámhscríbhinní nó ar an gcanúineolaíocht. Tagann na trí shampla thíos as earnáil an oideachais.

Mar chuid dá gcúrsa ‘Irish Folklore (English 4577.01)’, iarradh in 2015 ar mhic léinn in Ohio State University tras-scríobh a dhéanamh ar ábhar Béarla as Bailiúchán na Scol. Dar leis an Dr Ray Cashman (comhfhreagras pearsanta) go raibh nasc le hÉirinn ag an leathchuid de na mic léinn a ghlac páirt ann agus gur mhór acu an nasc seo lena n-oidhreacht Éireannach. Is é an rud ba thábhachtaí do na mic léinn, áfach, go raibh siad rannpháirteach i ggraomhnú oidhreachtacha cultúrtha ar bhealach an-phraiticiúil. Ghlac 29 mac léinn páirt sa tionscadal agus rinne siad tras-scríobh ar 3,976 leathanach Béarla: sin 137 an duine, ar an meán.

¹¹ Féach, mar shampla, <https://www.gaois.ie/bg/ga/meitheal-mar-ais-triu-leibheal/> [ceadaithe 6 Nollaig 2019].

Bhain daltaí as Scoil Mhaodhóg, Fíodh Ard, Contae Loch Garman, úsáid as Meitheal Dúchas mar thionscadal ranga:

As we prepared to move to our new school, and our old school was being demolished, we thought it would be a cool idea to play our part in transcribing the material from our school, and so, 1st and 6th class came together to work as historians and transcribe the stories from Poulfur National School. This initiative ticked so many boxes for us, and gave many rewards to the children. It gave them an opportunity to work together, to learn about places, archaeological features, events and stories from their community. It was also an opportunity to learn about how some things have changed and others have stayed the same over those years. We followed this up by collecting our own stories of life in school, and compared them with stories that had been collected. (Gaiois.ie 2017)

Agus in 2019 bhuaigh beirt scoláirí as Scoil Ospidéal an Rí, Baile Átha Cliath, duais Eolaí Og na Bliana sa rannóg Eolaíochtaí Iompraíochta agus Sóisialta agus Gradam Speisialta ón gComhairle um Thaighde in Éirinn le tionscadal bunaithe ar thras-scribhinní Bhailiúchán na Scol. D'úsáid Kate Bagnall agus Bobbi Beattie mata agus staitisticí chun patrúin agus úsáid focal a lorg i scéalta as scoil i gContae na Mí, agus iad a chur i gcomparáid le scéalta nuascríofa béaloidis as an gceantar céanna.¹²

Úsáid na dtorthaí

Ta cúpla bealach ina mbaintear agus ina mbainfear úsáid as an abhar atá tras-scríofa ag baill na Meithle. Ar an gcéad dul síos, feabhsaíonn sé an cuardach téacs ar an suíomh. I gcás na scéalta atá tras-scríofa, is féidir torthaí a fháil as an téacs uile agus ní díreach an teideal. Tá líon ard cuardach téacs (1.9M cuardach in 2019) á ndéanamh ar an suíomh agus tá gníomhaíocht na Meithle

¹² Féach <http://research.ie/what-we-do/loveirishresearch/blog/irish-research-council-special-award-winners-at-the-2019-bt-young-scientist-technology-exhibition/> [ceadaithe 6 Nollaig 2019].

ag cur le beaichte na gcuardach sin go seasta. Chun an cuardach téacs seo a fheabhsú a thuilleadh, forbraíodh áis sa chúla le caighdeánú (le caighdeánaitheoir a dhear an ríomhtheangeolaí Kevin Scannell) agus meaisínaitriú (le hinneall meaisínaitriúcháin forbartha ag taighdeoirí in ionad ADAPT, DCU) a dhéanamh ar an téacs chun go bhfaighidh cuardach Béarla torthaí as an ábhar Gaeilge agus a mhalaírt. Tá cur síos ar fhorbairt an chórais sin in Ó Raghallaigh *et al.* (2019).

Ar an dara dul síos, tá corpas mór (dhá chorpas aonteangacha ó cheart, ceann Béarla agus ceann Gaeilge) cruthaithe a bhíonn ag fás de shíor. Bheifí in ann é sin a úsáid le feabhas a chur ar an aithint optúil carachtar ar chló gaeilge agus ar ábhar lámhscríofa Gaeilge. Tá deiseanna suntasacha taighde ann, chomh maith, anailís teangeolaíochta corpasbhunaithe a dhéanamh ar Ghaeilge lár na haoise seo caite agus ar Bhéarla na hÉireann sa tréimhse chéanna.

Todhchaí na hoibre

Is follas gur fiú go mór leanúint leis an tionscadal seo agus, go deimhin, é a leathnú. Tá baill na Meithle ag cur le líon na bhfocal tras-scríofa i gcónaí agus tá sciar maith leathanach (46% den iomlán) i mBailiúchán na Scol fós le tras-scríobh. Tá ábhar as an bPríomhbhailiúchán Lámhscríbhinní á fhoilsiú ar shuíomh Dúchas ó dheireadh 2018 i leith, agus beifear in ann é sin a thras-scríobh amach anseo chomh maith.

Tá bailiúchán grianghraf ar an suíomh, chomh maith, agus d'fhéadfaí iarraidh ar bhail na Meithle daoine agus áiteanna sna grianghraif sin a aithint agus a chibeáil. Ba thasc an-éagsúil é sin, ar ndóigh, agus ní gá go mbeadh an t-eolas cuí ag go leor de na baill reatha ach b'fhú a leithéid a fhiaíl ar aon chuma.

Cuirfear taifeadtaí fuaimne ó bhailiúchán fuaimne CBÉ leis an suíomh amach anseo agus d'fhéadfaí leas a bhaint as an slua fhoinse chun giotáí den ábhar sin a thras-scríobh. Os a choinne sin, is cosúil go mbeadh sainscileanna teanga de dhíth (sárthuiscint ar na canúintí, go háirithe) chun tabhairt faoi obair

mar seo agus ní gá go bhfeilfeadh a leithéid chomh maith céanna don slua.

Sampla 2: Meitheal Logainm.ie

Is é Logainm Bunachar Logainmneacha na hÉireann, agus forbraíonn foireann Gaois é i gcomhpháirt leis an mBrainse Logainmneacha sa Roinn Cultúir, Oidhreacht agus Gaeltachta. Tá an Brainse freagrach as leaganacha údarásacha Gaeilge de logainmneacha riaracháin na tíre a chur ar fáil don úsáid oifigiúil agus phoiblí. Tugtar stádas dlíthiúil do na foirmeacha a dheimhíonn an Brainse trí Ordú Logainmneacha, a dhéanann an tAire Stáit um Ghnóthaí Gaeltachta. Níl an Brainse freagrach as sráidainmneacha na tíre, cé go gcuireann siad comhairle ar fáil ina leith nuair a iarrtar sin orthu. Níl siad freagrach, ach oiread, as mionainmneacha na tíre agus is ar na logainmneacha sin atá an tionscadal eile sluafhoinsithe atá á reáchtáil ag grúpa taighde Gaois dírithe, Meitheal Logainm.ie.

Cé gur deacair sainmhíniú beacht a thabhairt ar ‘mionlogainm,’ i gcomhthéacs an tionscadail seo is é is brí leis logainm nach bhfuil ina ainm riaracháin. I measc na mionainmneacha áiritear ainmneacha gnéithe fisiciúla, mar shampla, páirceanna, lochanna, aibhneacha, bána, cinn tíre, oileáin, sléibhte agus cnoic, mar aon le hainmneacha gnéithe saorga, mar shampla, séipéil, mainistreacha, reiligi, droichid agus crosbhóithre.

Cuireann muintir na hÉireann – agus muintir na Gaeilge – spéis mhór san ainmneolaíocht, agus a shliocht sin ar líon na leabhar, na léarscáileanna, na dtráchtas agus na suíomhanna idirlín a léiríonn taighde aonair nó grúpa ar logainmneacha i gceantair faoi leith.¹³ Faraor, ní i gcónaí a bhíonn fáil leathan ar thoradh na hoibre sin, go háirithe an chuid de a bhaineann le mionlogainmneacha logánta ar nós ainmneacha páirce. Go minic, is go háitiúil a fhoilsítear an taighde sin agus ní bhíonn maoiniú

¹³ Tá liosta de na foinsí mionlogainmíochta ar fáil ag: <https://meitheal.logainm.ie/ga/colas/foinisi/> [ceadaithe 6 Nollaig 2019].

fadtéarmach ar fáil chun acmhainní ar líne a choinneáil beo agus suas chun dáta, más ann dóibh in aon chor. Go deimhin, is fadhb aitheanta i seo sna daonnachtaí digiteacha trí chéile. Don té atá ag déanamh taighde úr ar mhionlogainmneacha, teastaíonn áis chun taifeadadh a dhéanamh ar an taighde agus ba chóir go gcoimeádfai an taighde sin slán, sábháilte agus go stórálfai go struchtúrtha é. Níor chóir go gcuirfí am an taighdeora amú le cruthú córais nua, nó le córas atá ciotach nó nach bhfuil dírithe ar an sprioc.

D’aithin foireann Logainm, tar éis dóibh a bheith ag plé leis na logainmneacha riaracháin ar feadh na mblianta, go raibh gá le háis chun dul i ngleic leis na riachtanais éagsúla seo i réimse na logainmíochta: *taighde críochmaithe a shábháil is a roinnt* agus *taighde nua a éascú, a shábháil, is a roinnt*. Cé go bhfuil an obair seo éagsúil ó obair an Bhrainse Logainmneacha agus Logainm, braitheadh gur dearbhú tábhachtach caighdeáin é go mbeadh sí nasetha leis an tionscadal sin.

Forbraíodh Meitheal Logainm.ie in 2015 mar uirlis shluafhoinsithe lenar féidir mionainmneacha a thaifeadadh i mbunachar sonraí poiblí agus iad a roinnt ar líne. Is gá d’úsáideoirí clárú agus ansin is féidir leo mionainm a thaifeadadh ach spota a roghnú ar léarscáil idirghníomhach agus foirm shimplí a chomhlánu. Córas féinrialaithe is ea é sa mhéid gur féidir le húsáideoirí obair a chéile a cheartú. Is féidir leas a bhaint as sonraí GPS ar ghuthán póca chun suíomh a bheachtú agus tá áis taifeadta fuaimne ann a ligeann don taighdeoir fuaimniú an logainm a thaifeadadh, acmhainn an-úsáideach agus obair pháirce ar siúl. Déanann foireann Logainm modhnóireacht éadrom ar aighneachtaí na n-úsáideoirí. Tá taighdeoirí aonair agus grúpai taighde anois in ann a gcuid taighde ar mhionainmneacha, móide sonraí eile, a chur le bunachar sonraí lámach agus fáil a bheith ar na sonraí sin ar líne. Tá an suíomh scartha ó www.logainm.ie féin.

Seoladh Meitheal Logainm.ie ag ceardlann réamhchomhdhála dar theideal *Uirlisi chun mionlogainmneacha a chomhroinnt* mar chuid de chomhdháil SNSBI (Society for Name Studies in Britain

and Ireland) ar an 14 Aibreán 2016, agus arís ag an gComórtas Treabhdoireachta i Meán Fómhair na bliana sin.

Torthaí

Agus an tionscadal ar an bhfód le ceithre bliana anuas, beagnach, seo mar atá cúrsaí (deimhnithe ar an 1 Eanáir 2020). Tá 45,295 taifead cruthaithe, agus baineann 38,049 acu sin le bailiúcháin a chruthaigh eagarthóirí Gaois as ábhar a chuir grúpaí nó taighdeoirí ar fáil. Baineann an 7,246 taifead eile le hobair a d'ionchuir taighdeoirí aonair. Tá 424 ball aonair sa Mheitheal agus dála Mheitheal Dúchas.ie, tá líon beag sár-úsáideoirí atá an-ghníomhach – tá 11 úsáideoir a bhfuil níos mó ná 100 taifead an duine cruthaithe acu. Cuireadh mionainm Gaeilge le 10,631 (23%) de na taifid uile.

Samplaí úsáide

Sna trí shampla seo thíos feicfead go bhfuil Meitheal Logainm.ie á úsáid chun ábhar a cruinníodh cheana a chaomhnú agus a scaipeadh, mar áis do thaighdeoirí reatha, agus mar bhealach le glúin nua a spreagadh chun na hoibre céanna.

Bhailigh Brian Mac Lochlainn thart ar 400 mionlogainm i Reachlainn ó Alex Morrison (1915–2012) sna 1980idí agus sna 1990idí. Rugadh Alex i nGrianag, Albain. Nuair a fuair a mháthair bás, agus é trí bliana d'aois, cuireadh é go Reachraidhe [Reachlainn], áit ar thóg deirfiúr a athar é agus Gaeilge sa teach acu. Bhí an-saineolas aige ar mhionlogainneacha an oileáin. Rinne Brian taifeadadh fuaimne de Alex agus é ag rá na logainneacha agus tá an taifead fuaimne sin ar fáil ar an suíomh.¹⁴ I measc na mionlogainneacha coitianta, tá poirt (Port an tSonais), páirceanna (Páirc na nEach), glaic (Glaic an Acair) agus cnoic (Cnoc an Airgid).

¹⁴ Féach <https://meitheal.logainm.ie/ga/eolas/reachlainn/> [ceadaithe 6 Nollaig 2019].

Tá Jerome Lordan ina iascaire agus ina túinéir/threoraí bád turasoíreachta i gCionn tSáile, Co. Chorcaí, agus miontaighde déanta aige siúd ar stair agus ar logainneacha áitiúla a dhúiche féin. Is é Jerome an cúigiú bailitheoir aonair is bisitúla ar Mheitheal Logainm.ie go dtí seo agus 472 taifead cláraithe aige. I measc na samplaí atá bailithe aige, agus baint ag go leor acu leis an gcósta, tá Cuaisín Daoine Báite, nasctha le longbhriseadh an *Stonewall Jackson* i 1868. Tagraíonn ainmneacha na n-aillte, Faill an Aifreann Beag agus Faill an Aifreann Mór [sic], do charraig Aifreann nach bhfuil ann a thuilleadh. Bhailigh Lordan thart ar 60 ainm páirce ó fheirmeoir amháin.

In 2018 eagraíodh comórtas do dhaltaí iar-bhunscoile le sonraí maidir le mionainmneacha i gceantar na scoile a ionchur ar Mheitheal Logainm.ie. Ba é Coláiste Pobail Cholmcille, Toraigh, faoi stiúir an mhúinteora Máire Clár Nic Mhathúna, a bhuaigh an comórtas, agus chruthaigh siad 437 taifead móide 92 taifeadadh fuaimne. I measc na mionlogainneacha a bhailigh siad, tá carraigeacha (An Bhuilg Chaoch), scoilteanna (Scoil a' Gharrai Bháin), aillte (An Bhinn Bhriste), garraithe (An Blár) agus poill (An Poll Dubh).

Úsáid na dtorthaí

Bailíonn an Brainse Logainneacha fianaise ón Meitheal, de réir mar is féidir. Níl ról acu i mbailiú an ábhair agus níl siad freagrach as. Tá an t-ábhar uile ar fáil don phobal mar acmhainn taighde, ar ndóigh, agus is féidir le húsáideoir cláraithe ar bith cur le taifead nó leasuithe a mholadh.

Ardaíonn Meitheal Logainm.ie níos mó ceisteanna ná mar a ardaíonn Meitheal Dúchas.ie. I gcás Dúchas, bíonn an bhunfhoinse ar an taifead agus níl sa tras-scríbhinn ach cóip de. I gcás Mheitheal Logainm.ie, ní mór glacadh leis an bhfianaise a chuireann an t-úsáideoir ar fáil ach is deacra atá sé an fhirinne a mheas. Má chuirtear eolas mícheart leis an mbunachar, beidh sé le feiceáil ag an saol mór agus tá an chontúirt ann go nglacfaidh úsáideoirí eile leis mar eolas údarásach agus, fiú, mar eolas atá

faofa ag an mBrainse Logainmneacha. Cé gur gá clárú mar bhall den Mheitheal – ní cheadaítear úsáideoirí anaithnide – ní gá go mbeadh aon saineolas, aon traenáil, ná aon tuiscint ar an gcomhthéacs ag na bailil sin. Fágann sé seo go bhfuil sonraí sa bhunachar atá neamhbheacht agus iomarcach, chomh maith le hábhar atá an-luachmhar.

Táthar ag dul i ngleic leis an bhfadhb seo ar chúpla bealach. Ar an gcéad dul síos, breathnaítear go cúramach ar aighneachtaí gach bailil nuachláraithe. Ar an dara dul síos, tá rabhadh ar an suíomh féin maidir le stádas neamhdheimhnithe an ábhair. Agus ar an tríú dul síos, tá iarrachtaí déanta oiliúint a chur ar na bailil maidir le conas is fearr taighde mionlogainmníochta a dhéanamh. Eagraíodh ceardlann dhátheangach in DCU ar an 17 & 18 Bealtaine 2018 chun cúrsaí mionlogainmneacha a phlé agus chun spleachadh a thabhairt ar an obair agus ar an taighde atá ar siúl sa réimse. Bhí idir bhaill de chumann áitiúla oidhreacht agus staire, léachtóirí, mhic léinn, mháinteoirí, staraithé, thaighdeoirí agus thireolaithe i láthair ag an ócáid sin. Tá lámhleabhar treorach á fhorbairt chomh maith, i gcomhar leis an mBrainse Logainmneacha.

Todhchái na hoibre

Tá leasuithe suntasacha beartaithe do Mheitheal Logainm.ie. Chomh maith leis an lámhleabhar a luadh thuas, cuirfear feabhas ar an gcomhéadan. Teastaíonn brabhsáil agus cuardach níos fearr, chomh maith, le bealach níos éifeachtaí a aimsiú chun torthaí a liostú. Cuirfear rogha níos fearr mapáí ann, léarscáil ortafótagrafaíochta don té atá ag iarraidh páirc faoi leith a aithint, mar shampla. Chuideodh sraitheanna breise, ar nós teorainneacha bailte fearainn, leis seo, chomh maith. D'fhéadfadh an fhoirm atá le líonadh isteach ag bailil na Meithle a bheith níos cuimsithí, le spás d'íomhanna, do naisc, agus do thras-scribhinní foghraíochta. Tá áiseanna breise modhnóireachta ag teastáil sa chúira, freisin.

Ó thaobh na slándála de, is féidir a rá go bhfuil sé d'acmhainn ag an tionscadal an tseirbhís agus na sonraí a óstáil (le cúlta) ar

infreastruchtúr úrscothach sa mheántréimhse. Fad is atá an tionscadal beo, ní thiocfaidh cartlannú/airciviú i gceist. Má thagann deireadh iomlán leis an tionscadal agus leis an sruth maoinithe, déanfar an acmhainn a reo agus a chartlannú áit a mbeidh fáil sheasta air thar an idirlíon go fadtréimhseach, ar dán ar nós Taisclann Dhigiteach na hÉireann (DRI).

Meithleacha pobail: an fiú an tairbhe an trioblóid?

Is cinnte nach mbeadh grúpa taighde Gaois ná maoinitheoirí na dtionscadal ábalta agus sásta íoc as an méid a chosnódh tras-scriobh ar 230,000 leathanach in Dúchas. Má thógann gach leathanach 10 nóiméad, cuir i gcás, agus an t-íosphá dlíthiúil i gceist (rud nach mbeadh), chosnódh gach leathanach €2 agus bheadh beagnach €460,000 caite againn faoin am seo. Ag ráta pá níos réadúla, agus pinsean, forchostais, traenáil agus eile anuas air sin san áireamh, bheadh an costas ní ba ghairne do €800,000. Bheadh ardchostas ag baint le taighdeoirí a chur amach fud fad na tíre ag bailiú mionlogainmneacha, chomh maith, gan trácht ar na dtúshláin riaracháin a bhainfeadh le tionscadal dá leithéid.

Tá go leor buntáistí eile ann, chomh maith. Tá na buntáistí oideachais a bhaineann leis an dá mheitheal feicthe againn agus an deis a thugann siad don dalta, don mhac léinn nó don taighdeoir a lámha a shá isteach in amhábhbar stairiúil a dhúiche. I gcás tionscadal atá maoinithe go poiblí, mar atá tionscadail uile ghrúpa taighde Gaois, tá dualgas ann an tionscadal agus na torthaí a chur i láthair a oiread den phobal agus is féidir. Déantar é sin ar na gnáthbhealaí, trí fhógraíocht, trí iad a chur i láthair sna meáin thraidisiúnta agus i bhfoilseacháin acadúla, agus ar na meáin shóisialta. Cuireann na meithleacha agus an spéis a mhúscloíonn siad leis na hiarrachtaí seo. D'fhás líon na gcuariteoirí chuig na suíomhanna de réir mar a d'fhás na meithleacha féin, rud a léiríonn an dlúthnasc idir an dá rud.

Agus, ar ndóigh, is é is príomhchúis leis an ábhar seo a chur ar fáil: gur leis an bpobal, agus le lucht labhartha na Gaeilge go háirithe, béaloideas agus logainmneacha na tíre agus gur obair i

bpáirt a bhí i gceist leis sin riamh anall. Ba mheitheal a chruthaigh Bailiúchán na Scol; is iad na daoine a chum na mionlogainmneacha, agus is léiriú ómóis don traidisiún sin an t-ábhar a chur ar fáil chomh hoscailte agus is féidir. Bealach é leis an nasc sin a choinneáil beo san aois dhigiteach. Mar a dúirt an Cadhnach leathchead bliain ó shin, is cuid dár mairbh iad:

Ba rud beo len a phearsantacht féin chuile lúibinn den bhóthar agus den bhóthairín, chuile sceach, chuile chnocán, chuile chlochar agus beagnach chuile chloch agus is mór acu atá ann istigh ar an mbaile fearainn. Ba chuid dhár mairbh iad: bhí ár stair follasach iontu. Níl bailte móra scéaltach mar seo, ná úirscéaltach... aithnim an chré agus an chloch agus tá cuimhne na scéalta agam a rinne chuile orlach bacaird de chré agus de chloch a shaoirsimíú in a gcuid doscaoilte dhiom féin, de mo phearsa féin, go brách. (Ó Cadhain 1969: 8)

TAGAIRTÍ

- Causser, T., Grint, K., Sïchani, A.-M. agus Terras, M. (2018) “‘Making such bargain’: *Transcribe Bentham* and the quality and cost-effectiveness of crowdsourced transcription”. In: *Digital Scholarship in the Humanities* 33 (3): 468–487 [Idirlíon]. Ar fáil ag: <https://doi.org/10.1093/llc/fqx064>.
- Causser, T. agus Terras, M. (2014) “‘Many hands make light work. Many hands together make merry work’: *Transcribe Bentham* and crowdsourcing manuscript collections”. In: Ridge, M. (ed.) *Crowdsourcing Our Cultural Heritage*. Farnham: Ashgate: 57–88.
- Estellés-Arolas, E. agus Gozález-Ladrón-de-Guevara, F. (2012) ‘Towards an Integrated Crowdsourcing Definition’. In: *Journal of Information Science* 38 (2): 189–200 [Idirlíon]. Ar fáil ag: <https://doi.org/10.1177/0165551512437638>.
- Franzoni, C. agus Sauerermann, H. (2014) ‘Crowd science: The organization of scientific research in open collaborative projects’. In: *Research Policy* 43 (1): 1–20 [Idirlíon]. Ar fáil ag: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.07.005>.
- Gaois.ie (2015) ‘Cúpla focal ó bhall den Mheitheal’ [Blag]. Ar fáil ag: <https://www.gaois.ie/blg/ga/cupla-focal-o-bhall-den-mheitheal/>.
- Gaois.ie (2017) ‘Tuairisc ó bhall de Mheitheal Dúchas.ie’ [Blag]. Ar fáil ag: <https://www.gaois.ie/blg/ga/cupla-focal-o-bhall-de-mheitheal-duchas.ie/>.
- Ó Cadhain, M. (1969) *Páipéir Bhána agus Páipéir Bhreaca*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar a d’fhoilsigh do Chumann Merriman.
- Ó Raghallaigh, B., Scannell, K. agus Dowling, M. (2019) ‘Improving full-text search results on *dúchas.ie* using language technology’. In: *Proceedings of the Celtic Language Technology Workshop 2019*: 63–69 [Idirlíon]. Ar fáil ag: <https://www.actweb.org/anthology/W19-6909>.

- Perdana, A.P. agus Ostermann, F.O. (2018) 'A Citizen Science Approach for Collecting Toponyms'. In: *ISPRS International Journal of Geo-Information* 7 (6): 222 [Idirlíon]. Ar fáil ag: <https://doi.org/10.3390/ijgi7060222>.
- Ryan, C., Duffy, C., Broderick, C., Thorne, P.W., Curley, M., Walsh, S., Daly, C., Treanor, M. agus Murphy, C. (2018) 'Integrating Data Rescue into the Classroom'. In: *Bulletin of the American Meteorological Society* 99 (9): 1757–1764 [Idirlíon]. Ar fáil ag: <https://doi.org/10.1175/BAMS-D-17-0147.1>.